شیعری کوردی لە نێوان ئەمڕۆ و دوێنێ.. موراد عەلی

نەبوونی ئەدەبی کلاسیک نەبوونی شوناس و نەبوونی هەر وەاتەکە، بە واتایەکی تر: هەبوونی ئەدەبیاتی کۆن بە هەر وەات و زمانێک، کۆکی مانوە و جاویدبوونی ئەو زمان و فەرهەنگەیە. وەک ئاشکرایە کوردیش نەک بەبەش نییە لە ئەدەبیاتی کۆن؛ بەڵکو هەم یەکێکە لە گەلە هەرە دەوڵەمەندەکان لەو بابەتە، هەمیش ئەدەب بەتایبەت (شیعر) بەهێزترین چەکی ئەمەیە؛ کە بڵێین: بەڵێ ئەمەیش هەبووین و هەین.

بەڵام کە ئەمە تاچەند نەوەی تر هەمان قەوان لەبەدینەوە و هەردەم کە باس لە شیعر و ئەدەب کرا، بگەڕێنەوە سەر: (نالی، سالم، مەحوی، بێسارانی، مەولەوی) ئایە لە هەموو باسێکدا کە ناوی شیعر بە هەر ئەو کەمانە ناوە دووبارە ببێتەوە لەسەر حسابی شاعیر و داهێنرانی ئەمڕۆ نابێت؟ بەگومان من لەو بابەتە نادوەم بە مەبەستی شکانی هیچ شتێک، خۆ ئەگەر بابەتەکە بووبە بە تابۆ، بەگومان ئەمڕۆ منیش نەیشکێنم بەپێی کات خۆی هەر ناچار دەبە بە شکان!

با تۆزێک لەسەر بەراوردکردن بوەستین ئاخۆ بزانین چەندێک شتمان هەبووە بە دنیا و، ئێستا چیمان هەیە بۆی بە شیعر؟
بەدنیایی‌یەوە هەرکەسێک شیعری کلاسیکیی ئەمەی خوێندبێتەوە دەزانە کە زیادەڕەیی ناکەم ئەگەر بڵێم کەی شیعری کلاسیکیی کوردی لە چەند سەد وشەیەک و لە دەیان بابەت تێپەڕ نابن!
لەبەرامبەردا شیعری هاوچەرخی کوردی لە هەر شیعرێک بە جۆرێک خۆی دەنوێنێ و لە هەر کاتێک بەشێوەیەک پێوەی زمانی کوردی دەردەخات، ئایە ئەمە نابێتە هابردووپەرستی کە ئەمە هەمیشە بڵێین هەبووین هەبووین بە جارێک نەڵێین هەین!؟
دیارە کە من لێرە باسی شیعری بەڵشاوی فەیسبووک ناکەم، بەڵکو لەمە شیعری هاستەقینە دەدوەم، شیعرێک کە زمانێک و تەکنیکێکی هەبە دواجار فەزایەک کە عەرزی داهێنان دەهەژێنێ. خۆ ئەگەر بڵێین لەبابەتی داهێنان زیادەڕەییمان کردووە و بەو جۆرە نییە، دەتوانین بڵێین لە چۆن گوتن و چی گوت فەزای شیعری ئەمڕۆمان چ پانتاییەکی داگیرکردووە، کە بەرامبەر ئەو چەند ناوی وەک تابۆیەک بەسەر کۆی ئەدەبیاتی کوردی بووە بە بەگر لەبەردەم داهێنانی ئەمڕۆ چەند هەندێن.

بگومان من برگری لە جرک لە شیعر یان ناشیعر ناکم. خە ئەگەر بوانین لە سردەمی نالی دەیان شاعیر هەبوون کە ئەنگە ئەمە بە ناویان ئاشنا نەبین؛ جا کەمبینینی شیعری ئەمە بەهەی تەکەمایەتییەکانەوە ئەک پەچوانەی ویستی ئەدبە کە کەمەک ناشیعر بە ناوی شیعرەوە دەفرشرەتەوە بە گوەی خەک، بەگومان ئەمەیش هەکاری زەان و نەویستنی ناوی ئەدبی وەاتەکەیە بەام هەرکەسەک بە جدی لە بابەتەکە بەوانە و بە دروستی خەمی ئەدبی وەاتەکەی بە، بیەوەت بەچاوی ئەقە سەیری بابەتەکە بکات بە پەوانەی شیعر ناوانەتە ژمارەی لایک و فەلەوەر!
بەکو بە شەوەی کەشفی دەق و لایەنی جوانیناسی و میتەدی ئەخنەیی دەوانەتە دەقانەک ئەگەر بە ئەمە ناویش نەبن و دەکرە شەی چەند سا بکەن لە پانتایی وەات و بگرە جیهانیش.

هەر خوەنەرەک لەبەر نالی شەرکە نەبینە، لەبەر مەحوی پەشەو بە داهەنەر نەزانە؛ هەمان ئەو تاخمە خوەنەرەیە کە دەەن نەوەی دوای شەرکە تا ئەمە هیچی پەنەبووە بە ئەدبیات و هیچی گرنگی نەبەخشیوەتە کتەبخانەی کوردی!
بە بەچوونی من کەشە لە سەلیقە و دنیابینی هەیە، تە بەوردی (تەعەت تاهیر و دلاوەر قەرەداخی) نەخوەنیتەوە و هەر هاواربکەی: سالم سالم…! یانی بە کام پەوەر دەکارە پەت بگوترە خوەنەری شیعر؟
کاتەک باس لە وەرگەرانی دەقەکانی شەرکە بەکەس بکرە، بەیت: بە هاوەیەتی بووە لەکەینەوەیەک یان دیدارەک لەسەر ئەدبیاتی (محمد عومەر، موتەلیب عەبدوەا، عەباس عەبدوەا، بەختیار عەلی، یونس ەزایی) بکرە تە بەی ئەمانە کەسی یەکن و گلەیی لە گەردوونی نەبوونی (مەحوی)یش بکەیت لەکام ماەی شیعر تە نیشتەجەیت؟

کە دەەن (کورد مردووپەرستی زیندوو کوژە) هەر لە ژیانی کەمایەتی و سیاسی و ژانەمان ەنگ ناداتەوە بەپەی زەمەن دەگوەزرەتەوە بە ناو ئەدب و وەژەیش! بەوپەیەی هەر چەنەک سەیری کەمەک دەقی باش دەکەم لەمە و بەراوردی دەکەم بەو کەمە دەقە ژەنگگرتووەی دوەنە، دەزانم کە لە دوای پەنجاکانی سەدەی ابردوو، ەک لە (گەران)وە بە ئەمە؛ ئەوەی کردوومانە زەر زیاتر بووە لەوەی هەمانبووە ئیتر گوەندان بە هونەری هاوچەرخی خەمان لەو گوتراوە زیاتر چی هەدگرە؟

هەمای پیرۆز.. بەختیار محەمەد

هەرچەندەی موریدی بە ئاگای حزب، دەبەند و سەرسامی سەرکردەکەیەتی (ئەگەر پریش بە لە نەرێنییەکان و خراپەکاریی؛ موراید ئەم سیفەتانە نابینێ)؛ بە هەمان شێوەش خوێنەری موراید لە کۆمەڵگەی ئێمەدا سەرسام و دەبەندی فەانە نووسەر دەبێ و بە مەزنی دەزانێ (گریمان واش نەبێ) و لە سەرووی یاساکانی هەخنەوەی دەبینێ (هەبەت هیچ نووسەرێکی داهێنەر و مەزنیش نییە، کە لە سەرووی یاساکانی هەخنەوە بێ). هەردوو موراید (هی سەرکردە و هی نووسەر) یەك بنەمای سایکۆلۆژیی و هزرییان هەیە، ئەویش خۆتواندنەوە لەوی دیکەی دەسەڵاتداردا: دەسەڵاتداری سیاسی و دەسەڵاتداری هۆشبیریی. لێرەشەوەیە ئەم جۆرە موریدە پرسەی هەخنە لە هەما پیرۆزکراوەکەی خۆی (نووسەر و سەرکردە) قبووڵ ناکا، بەکو دەبێتە کارەکتەرێکی نەرێنیی دژ بەڵ دیموکراسی. لەمەوە کێشەی (کۆسپ و تەگەرەی بەردەم) هەخنە لە کۆمەڵگەی ئێمەدا، ئەوجا لە هەر ئاست و بوارێکدا بێ، بەر لەوەی کەسایەتی هەخنەلێگیراو بێ، ئەم موریدانەن، کە حەزیان لێیە هەمایەکی پیرۆزکراویان هەبێ خۆیانی لە ناودا بتوێننەوە و ببنە پاژێکی نەرێنیی لەم هەما پیرۆزکراوانە. گۆستاف لۆبۆن لەم بارەیەوە دەڵێ: (( )).

ئەمە جۆرێك بونیادی سایکۆلۆژیانەی پەرستنی هەیە. هەر کاتێك ئێمە قبووڵمان نەکرد، کە هەخنە لە هەمایە پیرۆزەکەمان بگیرێ، کەواتە ئێمە ئەم هەمایە دەپەرستین. واتە عەشقێکی پەرستنانەمان هەیە بۆ هەما پیرۆزکراوەکەمان. هیچ ئیماندارێك قبووڵی نییە هەخنە لە خواوەندەکەی بگریت. ئەمە چونکە پێوەندی پەرستن لە نێوان خۆی و خواوەندەکەیدا هەیە. دەشێ بڵێین، هەمان بونیادی هۆحییش لە نێوان موریدی سیاسی و موریدی هۆشبیرییدا هەیە. ئەو بونیادەی تەقدیسی تێدایە بۆ هەمایەکی دەسەڵاتداری پیرۆزکراو، کە ئەویش سەرکردەی سیاسی و نووسەر و هۆشبیرن لە کۆمەڵگەی ئێمەدا.

(نالی)*.. شیعری سارا فەقێ خدر

ئەوا ئەمشەو شەوی یەلدایە نالی
شەوی شادی و سەدا و سەمایە* نالی
دەبا ماڵ هەر خامۆش و چۆڵ و هەڵ بێ
دەم پڕ ئیشقی تەدایە نالی
**
لەکەماری شەرمدا خۆشەویستی
هەمیشە دیلە, دەنگی نایە نالی
ئەوی دەست و دڵی ئەز ئاشقی تەم
تەنێ شێتی بژن و باڵایە نالی
**
هەموو گوتیان مەولانا* (ئەمز) ی ئیشقە
کەسێک نەیگوت ,کە(ئەبی)*یش وایە نالی
بابباری ، پڕی پاییزی چاوان
گوڵی شیعری پڕ دەتکایە نالی
**
شەخ وشەنگیی، ناز و بازی بچییە
ئەوی نامرێ، ئیشقی باڵایە* نالی
لەدرژی شەوی ساڵی (فیراق)دا
بەبێ شیعرت ، دەم سارایە* نالی
**

- ئەم شیعرە ئیلهامی لە شیعرێکی مامۆستا غەریب پشدەری، بەناوی(خاتوون) ەوە ،وەرگرتووە.
*سەدا: دەنگ ، دەنگدانەوە.
*مەولانا: مەولانا جەلالەدینی رۆمیی .
*ئەبی : رابیعەی عەدەوی
*باڵا: بەند ، بەرز
*سارا : بیابان ، سەحرا

ئازادی بەخشین نییە و مافی هەموو مرۆڤێکە.. رزا شوان

زاراوەی ئازادی لە رچەکدا بە وشەی (لیبتر)ی لاتینی دەگەڕێتەوە. کە واتای توانای مرۆڤ بۆ جووڵەکردن و کردار و ئەنجامدانی هەر کارێک، بە کەمترین سنووردارکردن دەگەیەنێت.
ئازادی پیرۆزترین و جوانترین وشەیە، تەنیا وشەیەکی سەرپێی ناو فەرهەنگ نییە، بەڵکو کردارە ئینجا وتەیە. ئازادی لە پۆیستیرین پۆیستییەکانی مرۆڤ و هەموو گیانلەبەرەکانە. ئازادی و ژیان یەکن. سەرەکیترین و یەکەمین کەڵکەی ژیان ئازادییە.
ئازادی لەگەڵ لەدایکبوونی مرۆڤدا لەدایک دەبێت. بەرزترین شتە لە بوونداء بەڵکو ژیان بەبێ ئازادی هیچ نرخێکی نییە. بۆیە نرخی ئازادی زۆر گرانە. ئازادیش نادرێت بەڵکو وەردەگیرێت. (ڤیکتۆر هوگۆ) دەڵێت:" ئازادی بۆ مرۆڤ نایەتە خوارەوە، پۆیستە مرۆڤ بۆی سەربکەوێت".
چەندین راپەڕین و شۆڕش و جەنگ، لە پێناوی ئازادیدا هەڵگیرسان. بە ملیۆنان ئازادیخواز لە پێناوی ئازادیدا، گیانیان بەخشی، چونکە هیچ کەس و هیچ گەلێکی ماف و ئازادی داگیرکەراو، هەرگیز دەست لە ئازادی و لە سەربەخۆیی و لە مافەکانیان هەڵناگرن و سازشیان لەسەر ناکەن. لە پێناویاندا سەرسەختانە خەبات دەکەن و ڕۆح و گیان و ژیانی خۆیان دەبەخشن. چەندین هەزانقان و چیرۆکنووس و ڕۆمانووس و شانۆنووس، جوانترین هۆنراوە و شاکارترین چیرۆک و ڕۆمان و شانۆیان دەربارەی ئازادی نووسیون. چەندین هونەرمەندی شەوکار، جوانترین تابلۆیان دەربارەی ئازادی کێشاون. چەندین کەڵە موزیکژەن، پارچە موزیکیان دەربارەی ئازادی ژەنیون. چەندین سروودچێی دەنگخۆش، سروودی ئازادییان چڕیون. هەزانقانی نەتەوەییمان، ڕەوانشاد (فایق بێکەس) دەڵێت:

داری ئازادی بە خوێن ئاو نەدرێ قەت بەرناگرێ
سەربەخۆیی بە فیداکاری ئەبەد سەرناگرێ

ئازادی پۆیستییەکی کەرامەت و شکۆمەندی و ئابوومەندیی مرۆڤ، بەشکی سەرەکییە لە ژیانی خۆشی و بەختەوەری. (گاندی)

دەڵێت:"ئازادی رەح و هەناسەی مرۆڤە". (تەسیدیدس)
دەڵێت:"مرۆڤی ئازاد مرۆڤەکی دەخەشە، نهەنی ئازادیش ئازاییە".
بە کورتی پەویستی مرۆڤ بە ئازادی، لە پەویستییەکانی مرۆڤ بە هەوای پاک و خەراکی باش و ئاوی شیرین و خەوی خەش کەمتر نییە.
ناشکرەت ئازادی رەها و بەرەایی بەت. رەکنەخرەت و ئاراستە نەکرەت و لەپەچینەوەی نەبەت. چونکە ئازادی تاک لەوەدا کەتایی دەت، کە پەشەلی ئازادی کەسانی تر بکات.

جیاوازییەکی زەر لە را و بەچوون، لە نەوان بیرمەندان و بیرکەرەوەکاندا، دەربارەی دیاریکردنی پەناسەیەکی گشتی بە ئازادی هەیە. هەیانە دەڵێت: ئازادی نەبوونی پەوەندە. هەندەکی کەیان: وا دەبینن کە ئازادی توانای مرۆڤە لە کارکردنی ئەوەی دەیەوەت. یان ئازادی توانای بەیاردانە لە لایەن خەمانەوە. ئەمە ئازادین لە بیرکردنەوە و لە دەربەینی بیروەاکانمان. ئازادین لە هەڵبژاردنی رەگای ژیانمان و لە دروستکردنی ژیانی ناوازەمان. هەربەیە دەتوانین لەگەڵ هەرکەسەک کە بمانەوەت پەیوەندی بکەین. هەندەکی کەش دەڵێن: ئازادی نەبوونی رقە. ئەمانە و چەندین پەناسەی تری بە کراوە.
ئەوەی ئەمە لەم نووسینەماندا مەبەستمانە، ئازادی دەربەین یا ئازادی گوزارشتکردنە.
ئازادی رادەربەین و بیروەا، مافەکی بنەڕەتییە و یەکەکە لە مافە هەرە گرنگەکانی هەموو مرۆڤەک. بەبە بوونی ئەم مافە، هەموو مافەکانی تر لە مەترسیدان.
مافی ئازادی دەربەین، پەیوەستە بە شکەمەندی و بە کەرامەتی مرۆڤە. رەخساندنی دەرفەتە لەبەردەم هەر مرۆڤەکدس، بەپەی ئەقە و لەژیکی خەی بیربکاتەوە و ژیانی رەکبخات. بە ئازادانە و ئازایانە بیروەا و بەچوونەکانی ناخی خەی دەربەت و ئەو پەیامەی دەیەوەت لە رەی قسەکردن و نووسینەوە، بە کەسانی تری بگەیەنەت.

ئازادی دەربەین، بەردی بناغەی دیموکراتیە و پەگەیەکی باڵای جیهانیی لە مافەکانی مرۆڤدا هەیە. هەموو کەسەک مافی ئەوەی هەیە، کە بە ئەوپەڕەی ئازادییەوە و بەبە سانسەر و رەگری و تەنگپەهەچنین و هەڵەشەکردن و چاوسوورکردنەوە و تەقاندن و ترس، بەبی چاودەری و دەستەوەردانی دەسەڵاتی گشتی و سزای یاسایی، بەبە

گوڵدانێ سنوورێکان. را و بڕچوون و وێرگرتن و گێیاندنی زانیاری و بیرێکێ و گەلێ مافی تری هەیە. چ بە شێوەی گوزارشتی زارێکی بێت، یان بە نووسراو بێت، یان لە رێی میدیا و راگێیاندن و سایتە ئەلیکترێنییەکان، یان لە رێی بڵاوکراوە و گۆڤار و پەرتووکی چاپکراوەوە بێت. یا بە شێوەی هونەر وەک کێشانی تابلە و کاریکاتێر یا بە هەر هەکارێکی دەخوازی خێوە بێت. بە مەرجێک پێشێلی ئازادییەکانی کەسانی تر نەکات و سووکایەتی بە داب و نەریت و بە بەها پیرۆزە کەمەایەتییەکان نەکات.

لەژیکی بنچینەیی ئازادی دەربەین و گوزارشتکردن ئەوەیە، پەویستە ئامرازێک بێت بە باشترکردن و پێشکەوتن و داهێنان و دەزینەوەی فەرمەکی راستی لە رەگەی دیدی جیاوازەوە. گەر پەیەوی ئەم لەژیکە نەکرێت، دەشێت ئازادی دەربەین بە پەچەوانەی بنەما دەستوورییەکانی مافەکانی مرۆڤەوە بێت، لە ئازادی و شکەمەندی و یەکسانی.

(کەن وەن) دەڵێت:"ئازادی وەرانکارییە، ئەگەر بێتو زانستی و هەستکردن بە بەرپرسیارێتی لەگەڵدا نەبێت".

بە دیسپلین و کەنترەکردنی مافی ئازادی دەربەین و بە دروستی بەکارهێنانی ئەم پابەندبوونانە پەویستن:

١ـ پەویستە پارێزگاری لە ماف و ئازادی و ئابەوومەندی و شکەمەندی و کەرامەتی کەسانی تر بکرێت و رەگانەدرێت بە زاندنی ناوبانگیان و زیان گەیاندن بە ژیانیان و بە پەگەی کەمەایەتی و ئەدبییان.

٢ـ لەکەینەوەی بابەتییانە و راستگەیی و هەستکردن بە ئەرک و بە بەرپرسیارێتی.

٣ـ دوورکەوتنەوە لە هاندانی رق و تاوان و لە کاری قەزەوەن و لە پەرنەگرافی.

٤ـ پاراستنی بەرژەوەندییەکان و بەهاکان و پیرۆزییەکانی کەمەرەوشتە گشتییەکان.

٥ـ پاریزگاریکردن لە ئاسایشی نەتەوەیی و لەناوبانگی گەلی کوردمان و لە خاک و لە ئاڵای کوردستانمان و لە شیرازەی سیستەمی گشتتی.

مافی ئازادی دەربەین، لەڵێی چەندین هەکاری تایبەت بە مافەکانی مرۆڤ، لەژێر سایەی یاسا نەودەوەتییەکاندا زامنکراوە. لە لایەن کەمەڵێی نەتەوە یکگرتووکانەوە دان بەم مافەدا نراوە، وەکو مافەکی بنەڵەتی مرۆڤ، لە بەندی (١٩) ی جاڵنامەی جیهانیی مافەکانی مرۆڤدا چەسپاوە. ئەمەش دەقی ئەو بەندیە:

“هەموو مرۆڤێک مافی ئازادی بیروڕا و ئازادی دەربڕینی هەیە. هەموو مرۆڤێک ئازادە بە دەستوەردان، لە هەڵبژاردنی بیروڕا و گەیان بە دوای زانیاری و وەرگرتن و بڵاوکردنەوەی زانیاری و بیروڕا بە بێ گرنگیدان بە سنووری جوگرافی”.
ئازادی جۆری زۆرە. ئازادی تاکەکەسی بریتیە لە ئازادی قسەکردن و گوزارشکردن لە ڕا و بۆچوونەکانی ناخی کەسیەکان، ئازادی دەنگدان و خۆبڕیکردن و ئازادی شوێنی ژیان و نیشتەجێبوون، ئازادی کارکردن.
ئازادی ڕادەربڕین، لە ڕەهەندی کەمایەتیدا، ئامرازێکە بۆ ئاوگەیی بیرکە و زانیاری لە نێوان مرۆڤکاندا و پێوەندی جەماوەری. مافی هەرکەسێکە کە هەوڵی گەیاندنی بیروڕا و بۆچوونەکانی بە کەسانی دیکە بدات. هەروەها مافی وەرگرتنی بۆچوون و هەواڵی لە کەسانی دیکە هەیە. ئازادی قسەکردن و ڕاخنەگرتن لەسەر مەسەلە تایبەتی و گشتی و کەمایەتی و کولتووری و سیاسی و ئابووریەکان و لەسەر بڵاوبردنی دەسکەات و گەندەڵیەکان و...، بە سوودی گشتی.
زۆر بەداخەوە تا ئەمڕۆش، لە زۆر لە دەوڵەتانی جیهاندا، بە هەرچوار دەوڵەتە داگیرکەرە دەندەکانی کوردستانیشەوە. لە سایەی دەسەاتی دیکتاتۆری و ڕژیمە کۆنەپەرست و ڕەگەزپەرست و سەرکوتکەر و دەمکورتکەرکاندا، مافی ئازادی دەربڕین، بە زەقی و بە ڕەقی پێشێلکراون و لەژێر هەڕەشەدان یا هەر بوونیان نییە. بە هەزاران ئازادیخواز و دیموکراتیخواز، بە تاوانی داواکاردنی ئازادی و دەربڕینی ئازادی و دیموکراتی خراونەتە زیندانەوە.